

Дядько Софрон і Василь лежали вже другий тиждень на сьому невеличкому подвір'ї за станцією, день і ніч сплячи під кучерявими берестками. Іноді тут з'являлись наймачі, прикажчики з економій або мужики. Тоді дядько Софрон і Василь разом з іншими, такими ж, як і вони, стомленими нудьгою й голодом людьми, жадними і злими, обступали наймачів і силкувались попасти наперед. І хоч дядько Софрон та Василь за ціну не стояли, але все не попадали до щасливців найнятих, бо дядько Софрон був невеличкий на зріст, жовтий і зморщений, як зів'яла вилежана груша, а Василь парубок був несміливий, дуже блідий на виду, соромливий і якийсь чудний. І вони щоразу помалу сходили до своїх клунків і сідали біля їх. Дядько Софрон виймав люльку, з злорадною посмішкою набивав її й, поглядаючи спідлоба на таких, як і сам, говорив:

— Ага!.. Ну да, ну да... Найнялись... Якраз наймешся тут. Аякже! Думав, зараз тобі й поклоняться, пожалуйте, мовляв, до нас, зделайте милость, робіть у нас? Ого! Ще попосидимо тут. По-по-си-димо! Я вже знаю... Хм!

І дядько Софрон кивав головою, посміхався й підморгував з таким виглядом, ніби він зарані вже знав, що так воно буде, а життя тільки підтверджує те, що він взнав. І в цьому підморгуванні, в посмішці було навіть щось завзяте, злорадне, торжествуюче. Здавалось, дядько Софрон колись добре й рішуче розміркувався собі, раз на все плюнув й одійшов набік од свого життя. Мовляв, іди, як хочеш, бо нічого вже путнього від тебе не діждешся. І тепер, коли це життя котилось по багнюці, незграбно й безглуздо стрибаючи то в один, то в другий бік, зустрічаючи на кожному кроці всякі сподівані й несподівані перешкоди, — він неначе аж радів, що таки по-його виходить.

— Ага! Заробітки... Таврія, — насмішкувато спльовував він набік. — Ха!.. Знаємо ми їх... Буде нам Таврія! Ось як протавруємо от тут послідні сорочки, так узнаємо. А протавруємо! Ого! Ще й як протавруємо. Я вже знаю...

Йому ніхто не відповідав. Інші робітники були зайняті своїми думками й розмовами, а Василь лежав, спершись ліктем на клунок, і, повернувши своє бліде, худе лице з чорним волоссям і чорними, напруженими, журливими очима в той бік, де серед земляків своїх лежала Катря, не слухав його. Мовчало небо, високе, широке і наче зблідле від спеки, яка, здавалось, сунула від його все дужче та дужче на маленьке подвір'я, устелене знесиленими людьми; і навіть непосидливі горобці затихли й поховались кудись у затінок. І тільки станція свистіла, гуділа, шуміла, ніби всі ті, що були в ній, збирались когось рятувати, поспішали, турбувались і ніяк не могли рушити з неї.

І знов минали дні, душні і довгі. Знов блукали всі по подвір'ю та по станції, і в очах їх стояли мляві, одноманітні, уперті думки. І здавалось, ці думки проймали кожний рух їхній, густо обплутували їхні сірі, потомлені постаті, і через те ці постаті й посовувались так мляво й ліниво. І, бувало, іноді одні зривались з місця, злісно лаялись і йшли кудись, а на їхнє місце приходили нові з жадним, напруженим чеканням в очах і надією в душі. Це дратувало тих, що були тут, і вони з ненавистю зустрічали нових.

— Авжеж! — саркастично дивились вони на їх. — Тут вас тільки й ждали. Зараз так і наймуть. На каретах повезуть, у некіпажах... Ага! Сідайте, спочиньте, пожалуста...

Ті сідали, а далі помалу сідала на дно душі й надія, а через якийсь час вони, як і всі, з вагою нудливих, тупих думок блукали скрізь, як неприкаяні, і ждали. Часами знизу, з того города, який шумів і щоночі сяяв білим світлом в чорне небо, приходив хтось з міщан і забирав з собою одного або двох копати льох або місити глину. Часами в подвір'ї з'являлись босяки і п'яними, хижо прижмуреними очима байдуже озирались по клунках і примощувались десь коло простодушних. З'являлись карти, горілка, а за ними крик, бійка, галас. І знов затихало на якийсь час.

З дядька Софрона й Василя і з їхніх чумарок та широких штанів вже не глузували, — одним надокучило, а других не стало. Тільки іноді Катря,

проходячи повз їх, кидала на Василя хвилюючим і ваблячим, як гріх, поглядом і, посміхнувшись з-під білої хустки всім своїм смуглявим, мрійним личком, говорила:

— А що? Пошив уже мені спідницю з своїх штанів?

Василь і тепер, як і перше, не сердився, тільки очі його дивились на неї ще більш благаюче та губи блідли й складались криво-болісно. А Софрон підморгував і з радісною погрозою казав:

— Нічого! Пошиємо ще. Ми ще не те пошиємо. Тут дошиємось і до живого тіла. І не тіло, а й душу зашиємо... Ого! Доля як зашиє, то й не розгризеш зубами... Вже пришила сюди... А що ж далі буде... Хм! І з погрозою, злорадно смоктав свою люльку. А Василь в такі дні ще більше спав, прокидаючись тільки погризти з дядьком Софроном сухої, задубілої тарані та напитись коло водокачки води. А вночі, коли на подвір'ї було чути тільки хропіння від темних куп під берестками, він тихо підводився, тихо виходив за тин і йшов у поле. Дядько Софрон ворушився, підводив голову й, озирнувшись, бурмотів:

— Ага!.. Ну да, ну да!.. Так, так...

І лягав знов, а Василь виходив далеко-далеко у поле, так далеко, що тільки ледве видно було різнокольорові вогні станції та сіре сяєво над городом. Ніч ласкаво приймала його в свої широкі обійми й любовно посміхалась йому зорями. Він сідав десь на горбику й виймав з-за пазухи якусь паличку, яку довго й ніжно обтирав рукавом свитки. Потім приставляв її до рота, зітхав, і від палички в тужливу, ніжну ніч котились з хурчанням ще більш ніжні, більш тужливі згуки. Про що він грав, тужливий син степів і праці? Хіба він знав? Хіба те знав нічний вітрець, син неба і степів? Один з них грав, бо так було потрібно, а другий радісно підхоплював сі згуки, грався ними і котив до сумно схилоного жита... І жито журно слухало ті згуки, хиталось колосом і м'яко шепотіло з вітром, згуками і Василем.

Раз на подвір'я прийшов наймач з батіжком, з хитрими очима і з цигаркою, приліпленою до нижньої губи. Його обступили, почали кричати, торгуватись, сваритись. Наймач слухав, цигарка диміла йому в ліве око, і він жмурился, його, від чого лице йому було ще хитріше. Нарешті, він виплюнув цигарку, одібрав собі гурт парубків та дівчат і повів їх кудись на станцію.

На подвір'ї знов стало тихо. Недалеко від Василя й Софрона, спершись спиною на дерево, стояла Катря. Лице її було хмуре й дивилось кудись не на станцію. Босі, порепані ноги, перекладені одна на одну, машинально похитувались. Під деревами у затінку недвижні, мов знесилені з одчаю, лежали робітники; на станції бігав чогось паровоз, гордо задравши димаря догори, і сонце грало на білих лушпайках насіння, розкиданих по подвір'ю.

— Ага! — блимнув на Катрю Софрон. — Осталась дівка? А то вже так... Тут, серденько, так і з батьком рідним розлучать. Ого! Розлучать! Не то що з земляками, з душею розлучать.

Катря зиркнула на його, потім перевела погляд на Василя, який дивився на неї покірними очима, й з досадою одвернулася.

— Нас ще п'ятеро зосталось... земляків, — з неохотою кинула вона.

— П'ятеро? — перепитав Софрон. — Хм! Ну, що ж? Розлучать і з сими. — Він посміхнувся, потім, наче про себе, знов почав: — І нехай... Нехай. Що ж?.. То вже так... Хоч серце зв'яжи з серцем, розірвуть... О! розі-ір-вуть... Їй-богу, розірвуть. П'ятеро, кажеш? Ну, буде четверо, а потім сама будеш. Тепер он ноги порепались, а там і душа репне... Ого! Репне, то вже так...

— Чого ви кричите, дядьку? — з досадою глянула на його Катря і знов зиркнула на Василя.

— Еге! — радісно засміявся дядько. — "Крячете". Хіба це крякання? Це не крякання. Подожди ще.

— А ви вже діждались? — кинула Катря.

— Я? — охоче підхопив він. — Ого! Діждався, серденько, діждався! Мені вже крякнула. Я вже маю своє.

— Так крякайте он йому... — хитнула вона головою на Василя. — Він ближче... Ач, як витріщився... Чого б, спитатись? Лупає тими очима... Комуś він потрібний!

І Катря з досадою й нудьгою одірвала свою гнучку постать від дерева й ліниво одійшла до своїх земляків. Дядько Софрон глянув на Василя, подивився, як тому зачервоніла щока і ніяково-болісно скривились губи, й одвернувся.

— Хм! — посміхнувся він. Потім задумливо посидів, знов глянув на мов замерлого Василя, зітхнув і став набивати люльку.

— Чого вона розсердилась? — нарешті тихо промовив Василь.

— А! — з досадою хитнув головою Софрон. — "Чого розсердилась?" Баба! Бабу блоха вкусить, а вона твоє серце гризне. Е, хлопче! Ще не те буде. Далі, голубе, більше буде... Ого! То вже так. Як умочиш до краю серце у сю патоку, то от тоді визнаєш. Спробуй витягнуть його... Начіпляється з тої патоки такого добра, що й не рушиш... Намокне, як ганчірка, і сльозами, і словами... То вже так...

Василь одвернувся і ліг лицем на розстелену свитку. Він лежав так до вечора. А коли дядько Софрон, бурмочучи, вмостився коло його й засопів носом, він підвівся і сів. Вгорі крізь листя береста, як золоті цвяшки, жовтіли зорі; десь важко, стомлено пихтів паровоз; за тином гомоніли люди. Він вийняв сопілку, нерішуче приставив до губ і знов одняв її. Потім

тихо встав і пішов між рядами сплячих за тин. По дорозі йшли якісь люди й голосно балакали. Один з їх гикав і, видно, кудись поривався, бо другі спиняли його й говорили:

— Ваня!.. Будь челаєком... Ваня... Остав... Заче́м?

— Н-нік-када! — рявкав той.

— Ванюша!.. Я тібе друг? Ну, скажи міне: друг?

Василь тихо одійшов на другий бік дороги і, постоявши, сів під деревами, спустивши ноги у рівчак. Люди сховались за станційним амбаром, і на дорозі стало тихо. Проти Василя чорніли дерева подвір'я, праворуч блищала світлом станція, а ліворуч таємниче темніло мовчазне, глибоке поле. Він вийняв сопілку й загра́в. Спершу згуки вилітали з неї нерішуче, несміло і наче ховалися зараз же в тьмі, боячись плавати тут, недалеко від цих чужих, ворожих їм кам'яних будинків. Але будинки тихо собі стояли, і згуки насмілювались, росли і тонкими низками розбігались на всі боки. Хутко вони заповнили собою все повітря над дорогою й подвір'ям. І, здавалось, то були вже не згуки дерев'яної засмальцьованої палички, а гострі, колючі думи, які на чорних, незримих крилах летіли від рівчака і билися в душі. І, вриваючись туди, вони з бо́лем впивалися в серце, дряпали мозок, і серце нило, а в голові здіймалися картини, рідні, далекі, пекучі. Ось сопілка захурчала, дві ноти, змінюючи одна одну, затріпались в повітрі, — і в очах стоїть картина. Поле. На горі буйно хитається під холодним вітром ранку сиве жито; хитається і слухає веселих, балакучих жайворонків. Вони наче поспішають сказати йому, що вже далеко-далеко за селом сонце віялом розставило в небо свої золоті пальці і зараз буде тепло-тепло. Внизу, за гаєм, клепає хтось косу; скрипить десь віз за могилою, а попід гаєм на толоці пасеться череда, і звідти, переганяючи одна одну, біжать з хурчанням дві ноти.

— Який то чортяка свистить там? — зачулось раптом басом із подвір'я.

Ніхто нічого не одповів, тільки із сопілки побігли за двома нотками ще другі, то зникаючи, то бігаючи наввипередки, носились у темі.

Бас помовчав і трохи згодом промурмотів:

— А гарно гра, собача шкура!

— То мій Василь... — озвався тоді Софрон з-під дерева. — Сумує парняга... Сумний він у мене...

Згуки вже й голосів не лякались. Вони несли з собою шматки страждання, шматки невивпаканої журби й були сміливі і горді через те. Вони пробирались через тин, ставали над подвір'ям і шпурляли тим стражданням в вимучені душі лежачих людей. І люди ці зітхали, неспокійно вертілися з боку на бік і починали стиха балакати про те, що ворушилось і вставало в серці і в мозку.

Серед одної купи лежачих людей підвелась якась постать і сіла. Сопілка плакала й жалілась знайомим співом на долю, яка блукає десь, покинувши сиротою в наймах єдину доню. Тужливо ллється мова доні, благаючи ворона однести вісточку неньці. І кряче ворон в темнім гаї, неньку сповіщаючи.

Постать встала, переступила через клунок і, нечутно ступаючи босими ногами, пішла на дорогу. Тут згуки були дужчі, виразніші. Наче захопившись за них, як за шворку, постать помалу посунула за ними і, дійшовши до рівчака, раптом обірвала їх.

— Хто тут? — з тихим ляком скрикнув Василь.

— А це хто грає? — замість одповіді прошепотіла постать, нахилиючись над Василем. І перед ним забіліла хустка, з-під якої трохи темніше дивилось йому в очі лице Катрі. — Так це ти граєш? — м'яко промовила вона й, одхилившись, мовчки стала дивитись на його

нахилену голову. — А я не знала досі, що ти так гарно граєш. Де ти вивчився?

— Коло череди... — тихо сказав Василь.

— Он як...— протягнула Катря й помалу сіла поруч його, пустивши також ноги в рівчак.— Служив у економії?

— Атож...

— Ти перший раз на заробітках?

— Перший.

Вони замовкли. Василь, схиливши голову, вертів в руках сопілку, а вона задумливо дивилась йому на руки й слухала, як в грудях їй ворухилось щось тепле, ніжне, рідне; слухала, як воно розливалось в руки, ноги, в голову, і хотілось від того говорити, сміятись, плакати.

— Чого ти несміливий та сумний такий? В тебе батьки є?

— Нема... Давно померли... Один дядько Софрон...

— Того ти й сумний такий раз у раз?

— Ні... Я так... Мені просто сумно. Од всього сумно.

— Чого ж то? Болить щось у тебе?

—Ні... Так. Мені од всього сумно. Не знаю. Сонце заходить — сумно; дощ іде — сумно... А надто як сонце заходить... За це мене й прогнали з економії. Хіба я знаю? Вони кажуть, що я сплю... А я й не сплю, а так...

Лежу, а воно щось ссе в грудях, хоч ріж... Давно вже се мені... У церкві співають, а я плачу... Тітка Саня й одшіптувала, та не пособляє...

— Що ж воно таке?

— Не знаю... Сумно мені... От то як сонечко сідає та гарно так, то чогось плакати хочеться... І вже про череду забуду, про все... Тільки граю... І били мене... Один раз прикажчик як оперішив гарапником через голову, так і розпанахав спину... А тепер прогнали з якономії...

Катря мовчала й дивилась на його. Паровоз раптом дико крикнув, наче хто вколов його, і почав часто й схвильовано дихать.

— Я більше вночі люблю грать, — ніхто не чує... Як слухає хтось, то я не можу грать.

— А як я буду слухать, гратимеш? — ледве чутно спитала Катря.

Василь мовчав.

Десь далеко-далеко засвистів поїзд. На станції щось безупинно дзвеніло і важко дихав паровоз.

— Гратимеш, Василю?

— А ти знаєш, як мене й звать? — повернув він до неї голову, і чуть було по голосу, що він соромливо й радісно посміхнувся.

— Знаю... — посміхнулась і Катря. — А як мене звать?

— Катря.

— Так. Ну що ж, гратимеш при мені?

— Не знаю. При тобі мені хочеться грати жалібної.

— Чого ж то?

— Так... Бо як дивлюсь на тебе, то мені так сумно і гарно. А сьогодні, як ти розсердилась на мене, мені наче клешнями здавило серце...

— Не сердься, я так. Я більше не буду... Василь глянув на неї й знов нахилив голову.

"Чох-чих-чих!" — несло з поля запихкане, поспішне дихання поїзда. На станції ставало сумніше. По дорозі один за одним пробігло двоє екіпажів, обдавши їх вітром і порохом.

Катря помалу взяла Василеву руку й, поклавши її собі на плечі, пригорнулась до його.

— Ач, як б'ється твоє серце... — прошепотіла вона. І чи від сих слів, чи від чого другого, у їх холодно й радісно завмерло в грудях.

На другий день, коли Катря проходила повз дядька Софрона й Василя, очі їй були потуплені вниз, і вона не посміхалась. А Василь бліднів і, як соняшник до сонця, повертався за нею. Потім знов прикладав сопілку до рота й, сміливо подивляючись навкруги, грав. І те, що він грав, ніхто ніколи не чув, бо то грало його серце. Дядько Софрон латав сорочку й скося позирав на його.

Надвечір на подвір'ї з'явився наймач в білих комірчиках і в жовтому брилі. Кожному він казав "холюпчик", і коли дихав, то живіт йому колихався, як жіночі груди. Він одібрав гурт парубків, а на дівчат хоч і поглядав ласкавими, масляними очима, але ні одної не найняв. На сей раз найнялись-таки й Софрон з Василем. Василь стояв сумний і іноді шукав когось очима, а Софрон був якийсь прищулений, і на жовтому,

зморщеному лиці його стояла якась обережність, якась ласкава боязність спугнути щось.

— Найнявся? — раптом зачулось за спиною Василя. Він швидко озирнувся, й очі йому зробились темними і глибокими.

— Найнявся... — промовив він, не маючи, сили одірвати погляду від синіх, мрійних очей Катрі. — А ти?

— Я — ні. Не треба дівчат... Не наймайся й ти, разом наймемось, — додала вона хмуро й суворо глянула на його. Потім зараз же почервоніла, гнівно зиркнула на його залите щастям лице й кинула: — А хоч, то наймайсь. Просить не буду!

І швидко одійшла в другий бік. Василь хотів піти за нею, але глянув на Софрона й зупинився. Потім нахилив голову посміхнувся й, одійшовши до клунків, сів коло їх. Лице йому зблідло, очі були напружені, й губи кривились од якоїсь тужливої радості.

Гурт найнятих чогось топтався на місці, чогось там сміялись, кричали, чоловік в комірчиках щось говорив до їх. А Василь сидів спиною до їх і з задумливою, тужливою радістю в очах грав на сопілці.

— Ну, складайся, хлопче, складайся...— раптом зачувсь йому за спиною Софронів голос. — Зараз на вагон сідаємо, та й з Богом.

Василь, не повертаючи голови, одняв сопілку од рота й спокійно сказав:

— Я не хочу найматись.

І, приклавши знову сопілку до губ, задумливо заграв. Дядько Софрон підняв брови, роззявив рота й подививсь на його.

— От туди в халяву твоїй мамі! — нарешті вимовив він. — Се ж по-якому?

Василь грав собі й дививсь кудись темними, щасливими очима.

— Хм... Так... — озирнув його пильними очима Софрон. — Значить, остаєшся? Так, так... Ну да. То вже так... А їсти? Хліба ж у торбі вже нема... Га, Василю?

— Ну, то що?

— А що ж ти їстимеш?

— Не знаю...

— Хм... Ну да. То вже так... А коли наймешся?

— Не знаю...

— Так. Значить, кидаєш мене? Начхать і на рідного дядька?

Василь мовчки обтер сопілку об штани, засунув її за пазуху і ліг лицем до неба.

— Не можу я найнятись тепер. Не наймайтесь і ви... — промовив він весело.

— Та їсти ж що будемо? — скрикнув Софрон.

— Їсти?.. Та якось... Може, ми завтра наймемось... Бо я не можу.

Дядько Софрон постояв, потім, посміхнувшись, злорадно підморгнув і рішуче пішов до гурту. Через якийсь час він вернувся, мовчки вийняв з торби сорочку і сів коло Василя.

— Так, так... — нарешті забурмотів він. — Тільки що з того буде? А щось таки буде... О, накажи мене Бог, буде... Ну-ну, побачимо... Тільки погано, що ти й рідного дядька міняєш... Ну, та добре! Я вже знаю, що з того буде. Ми таки визнаєм Таврію...

Повз їх пройшла Катря, весело наспівуючи, й коротенька, синя в зелених квітках спідниця її теж весело хилиталась. Софрон подивився їй услід, скопив на Василя свої хворі очі й, посміхнувшись, забурмотів знов:

— Ми щось таки виспіваємо. То вже так... Хм! Ну, грай, грай... Воно так і слід, хай плаче твоє горе, а ти в його пісню... Що ж? Сльоза дурна... Сльоза не допоможе...

А ввечері, коли повз них промиготіла темна дівоча постать і Василь зараз же побіг за нею, дядько Софрон тільки повернувся на другий бік і пробурмотів:

— Ну да... То вже так!..

І, зітхнувши, затих. Ні докорів, ні балачок про те вже більш не було.

Дні минали. Дядько Софрон і Василь уже не раз спускались в город за яким-небудь городським наймачем і щоразу вертались, несучи кожний по кілька десятків копійок в кишенях. І важко, мабуть, було нести ті копійки, бо вони так помалу раз у раз вертались і так мляво посовувались їм ноги! Зате вночі дядько Софрон спав, не прокидаючись, а Василь, не лягаючи, грав.

Глухо гудів внизу той город, з якого так тяжко було витягувати такі маленькі, легенькі копійки, і сіре сяєво, схоже на сяєво, що малюють над

святими, стояло над ним. На станції дико, пронизувате свистіли паровози, але сопілка була ще ніжніша від того. А може, й не від того...

— Чудний ти... — посміхалась Катря, зазираючи в лице Василеві. — І сьогодні тобі жалько?

— Жалько... — ховаючи їй голову на груди, посміхавсь у темі й Василь.

— Та чого? Чудак парубок... Як дитина... І сердишся на його — йому жалько. І цілуєш, теж жалько. Так любиш, чи що?

— Не знаю...

— Хм... А от мені тільки тоді жалько, як ти граєш...

Мати чогось згадуються... Або думаєш собі, чого ми такі бідні та нещасні. Другі ж люди он там, на станції, живуть у розкошах... І жалько-жалько — на долю... Грай ще...

І він грав. Грав не те, що вивчив коло череди, а те, чому вивчило його життя та серце. Сопілка плакала й жалілася на долю, зорі кліпали, ніби їм на очах стояли сльози, і вітер сумно зітхав з житом. І було так чудно й сумно-солодко від того, що їх було тільки троє тут, у полі, під житом: вони двоє та ридаючі згуки сопілки.

Одного дня знов з'явився на подвір'ї наймач. Він говорив одривисто, рішуче, сердито й оглядав кожного через окуляри таким пильним поглядом, що від його хотілось топтатись ногами й тріпати головою. Дядька Софрона він назвав "трухляком", але не забракував і заштитав разом з Василем у третяки. З їх почали за це сміятись, але їм було те байдуже. Василь навіть і не чув нічого, бо дивився за Катрею, яка весело складала клунки свої й кидала в його бік лукавим, щасливим поглядом.

— Ну, хлопці, до економії недалеко! — рішуче й сердито сказав прикажчик, коли всі готові в дорогу стовпились коло його. — П'ятнадцять верстов! Пройдемо через город, а там за три часа будемо дома. Сьогодні треба дома бути. Ну, гайда!

Всі рушили, а ті, що zostались, проводжали їх понурими, злими очима. Йшли довгою низкою по два й по три чоловіки, запруджуючи собою весь тротуар і заповнюючи вулиці здивованими криками, сміхом, балачками й веселими лайками з прикажчиками та звощиками, що стояли понад тротуарами.

Василь з Катрею йшли позад дядька Софрона. Катря весело озиралась на всі боки, штовхала Василя й голосно глузувала з прикажчиків, озираючись і блискаючи на них синіми очима й білими зубами. А Василь, серйозний і мовчазний, пильно й повагом дивився на все і ніби ховав собі те все в душу.

Вони йшли тими вулицями, де люди не жили, а тільки торгували. Через це на цих вулицях стояв грюкіт од звощиків, блищало світло від круглих білих ліхтарів і бігали повні люду вагони без паровозів, тільки на однім товстім дроті. І вся ця довга низка людей в грубій, убогій одежі з клунками на плечах, людей з поширеними очима, з грубими обличчями й голосами справляла таке враження тут, яке справляє в убогій вулиці села кавалькада розкішно вбраних людей з м'якими руками, ніжними, випещеними обличчями й делікатними голосами. І тепер сі ніжні, випещені люди озирались на сих грубих людей, сторонились їх і довго дивились їм услід, як дивляться на рідку і дивну процесію.

З улиці блискучих магазинів вони звернули вліво й вийшли на широку, засяяну білим світлом вулицю. І тільки вони вийшли на неї, як звідкись, неначе ждучи тільки їх, вирвався цілий вихор чудових згуків і сильно вдаривсь їм в серце. Від сього очі їм одразу стали знов широкими, на устах заграла радісна посмішка, і вони усі, як вівці, яких покликала хазяйка, з сміхом, з криком кинулись за цими згуками. Гарно одягнені люди поспішно уступались їм з дороги й з здивуванням дивились вслід.

Але що їм було до гарно вдягнених людей, коли попереду, за тим довгим тином, з того саду протягувались непоборимі згуки й, схопивши за серце, сильно тягнули за собою. Що їм було до лайки сердитого прикажчика, який пробував спинити їх? Вони, як вівці з кошари, збилися до того тину й, встромивши голови між залізні прuti тину, жадно глitalи ті згуки.

Василь і Катря стояли з самого краю. Вона щоразу озиралась до його, з веселим сміхом скрикувала, кричала щось, топотіла, але Василь не чув її. Весь білий, з своїми запалими щоками, над якими горіли якимсь чудним і страшним світлом очі, з криво-болісно стуленими губами, він дивився в той сад і не рушився. Тільки груди дихали важко і часто. По широкій, ясній алеї саду сунули багато вбрані пани, грохотіли хвостики, кричали, сміялись, штовхались товариші, але він нічого того не бачив і не чув.

А згуки великими, довгими хвилями лились із саду й плили десь над головою. Здавалось, то саме Життя плило на них. Убране в сміх і сльози, в радість і страждання, з посмішкою ненависті й любові, воно гордо лежало на сих розкішних хвилях і таємниче, пильно дивилось в душу Василеві своїми дужими очима. І душа його, як раб, завмерла й не сміла рухатись. І, повна того самого сміху й сліз, страждання й радості, ненависті й любові, вона росла, давила груди, розпирала череп і билася риданням в горлі... Ось згуки заплакали, забилися і тихо мерли, як лист восени, опадаючи й зникаючи десь у тьмі неба. Тихше, тихше... І вмить повітря сколихнулось, розірвалось, згуки насмішкувато й гордо струсили тугу, засяли радістю й скажено понеслися і закрутились в бойовому танці. І Життя сміялось в них, і чуть було, як воно кричало незрозумілим для людей, але повним сили й раювання криком.

— Василю!.. Ходім уже!.. Тю!.. Та Василю! — шарпала, штовхала, щипала Катря Василя.

І знову згуки тихше, тихше... Їх менше, менше... Один всього... Він жаліється на щось комусь. Кому? Життю? На що? На те, що йому, Василеві, так тяжко, так дуже тяжко жити?.. Згук плаче, а сльози його,

тягучі, гарячі, падають Василеві у серце, і швидко їх там буде стільки, що вони заповнять всі груди.

— Василю!.. Ходім!.. Уже йдемо!.. Чуєш? Згук завмер, неначе хтось журливий сумно схилив голову й задумався. Тоді спочатку тихо, а далі дужче, спокійно і велично цілий гурт згуків став відповідать йому. Він відповідав, а той журливий згук не слухав, не хотів вислухувать його; болючим стогоном вривався він в ту відповідь і бився в ній, жалівся і змовкав, безсилий і смутний. І згуки дужчали, гнівались, і ціла буря гніву вже крутилась і здіймала з дна душі стовпи думок і почувань.

— Василю! Чи заклало тобі? Тю, бий його сила Божа... А диви!.. Василю!!

Катря схопила Василя за груди й дуже шарпнула до себе.

— Га? — дивлячись на неї палаючими очами, тихо спитав він.

— Та ходім!

— Куди?

Гурт згуків таки переконав журливого. Тоді вони схопилися за руки і, радісні, задріботили, завертілись і весело затанцювали.

— Василю!

— Ну?

— Їй-богу, здурів парубок! Ходім!

— Куди?

— "Куди..." Та туди, куди й всі... Ходім, бо кину, хай тобі чорт...

— Кидай... я не піду... Одчепись... Не чіпай мене... Я не можу йти...
Йдіть собі...

— Чи не сказився?! Що ж робитимеш тут?

— Не знаю.

Підійшов дядько Софрон, запихканий, сердитий.

— Що ж ви стоїте? — накинувся він. — Усі вже пішли, а вони стоять собі...

— Та ось... не хоче йти... Стоїть, як глушман... — з гнівом ткнула пальцем Катря в Василя.

Софрон глянув на його, мовчки схопив під руку й потягнув за собою. Василь покірливо, як п'яний, посунувся за ним. Вся партія сердито ждала їх. Катря, нахмурена і зла, йшла позаду і не посміхнулась навіть, коли усі сміялись з Василя. Вона тільки ще раз порівнялась з ним і заговорила до його; але коли він мовчки повернув до неї своє бліде лице з напруженими очима й зараз одвернувся, вона гнівно всім тілом шарпнулась вперед і змішалась серед земляків.

А дядько Софрон, не дивлячись на Василя, вийняв люльку й, щось бурмочучи, став набивать її. Згуки іноді доганяли їх і щось кричали, але партія так голосно балакала і човгала ногами, що нічого не можна було розібрати. І через те, що тут не було тих згуків, вулиця була не так осяяна, і звощики не бігали з веселим гуркотом, а стояли понурившись, немов журилися.

Стали завертати в нову вулицю. Дядько Софрон, нарешті, роздмухав люльку, сплюнув і озирнувся. Потім швидко забігав очима по спинах і зупинився.

— Василю! — крикнув він.

Дехто озирнувся, але Василь не одзивався.

— Агов, Василю!!

Василя не було. Передивились усіх і стали сміятись, але дядько Софрон не слухав їх.

— Ага! — злорадно захитав він головою. — Найнявся!.. Так, так... Це він утік до музики.

— Так що ж думать? Катайте, дядьку, разом танцювать будете...

— А потанцюємо!.. Хо-хо! Ще й як потанцюємо!.. Я вже знаю... Господін, верніть пашпорти... піду шукать.

Прикажчик сердито, лаючись, почав вишукувать серед купи пашпортів їхні документи, товариші сміялись, а Катря стояла й хмурими, злими очима дивилась на руки прикажчикові.

— На, та к чор-рту!.. — кинув сей, нарешті, Софронові дві бумажки.

Той схопив їх, сховав за пазуху і, підтягнувши клунка на плечі, швидко пішов назад. Люлька пихкала йому під носом і освітлювала його жовті вуса й хворі очі, в яких стояло щось злісне, уперте.

Але на старому місці Василя не було. Незабаром коло шукаючого Софрона зібралась ціла юрба різного люду.

Вони всі дивились на його жовте, зморщене лице з хворими очима, а він, бігаючи очима по вулиці, оповідав їм про Василя, і не знало було, чи він сумував, чи злорадствував.

— Может, он заблудился где? — жалісливо думала вголос якась бабуся з мішком на плечі.

— Как заблудился, найдем... — запевнено й байдуже сказав поліцейський, позіхнувши, став одходити. За ним потроху почала розходитись і вся юрба. Знов Софрон зостався на тротуарі сам. На лиці йому стояло щось гостре, торжествуюче, завзяте і разом з тим повне безнадійного одчаю. Він наче сам наступив собі на серце і радів од того, що воно таки болить, як він це й знав, і страшно йому було від того, що воно розірветься і в грудях стане порожньо. І він стояв посеред тротуару й, кліпаючи хворими очима, не рухався. Звошки вже не підкочували під осяяні ворота саду, а смирно, довгою низкою стояли понад тротуаром і куняли. Поліцейський одійшов і став посеред вулиці, задумливо дивлячись кудись убік. З саду лилась музика, мрійна, ніжна, ласкава. Дядько Софрон одійшов далі по вулиці, притуливсь до тину й, схиливши голову, застиг. Довго стояв він; і потроху жовте лице його ставало м'якше, ніжніше, ніби та музика гладила його по лиці і стирала з його жорстке, уперте, злорадне. І круглий електричний ліхтар, наче місяць вповні, сумно, не моргаючи, дивився на його і ласкаво милував його згорблену, маленьку постать в жовто-зеленім сплюсненім картузі.

А згуки в саду зітхали й говорили щось про бажане хороше й недосяжне. І тонкий, дрижачий сум, як павутина над пожовклою стернею, літав од них в повітрі й обвивався круг серця. Згуки зітхали, й зітхання те помалу переходило у тихий плач, повний жалю й журби. І плакало серце Софронове за ними, бо низько схилив він голову. І був похожий на п'яного, що безсило притулився до стіни.

І раптом він підняв голову, озирнувся, прислухався і хутко повернувся лицем до саду. Звідти несло чийсь ридання, гірке, одривисте і грубе. Дядько Софрон просунув лице в дірку між прутами й забігав

напруженими очима, шукаючи місце того ридання. Швидко він побачив під одним кущем щось темне, яке ніби ворушилось.

— Василю! — дрижачим голосом несміло крикнув Софрон.

Ридання стихло, і темне перестало ворушитись.

— Василю! — ще раз гукнув Софрон. — Ти? В саду тихо завмирили згуки. Ось вони зітхнули, схлипнули і вмерли... Стало тихо-тихо.

— Василю! — пошепки прошипів Софрон у дірку. — Це ти?

— Я... — грубо й товсто вирвалось з-під куща, і за ним зачулось шумне й дрижаче зітхання.

В саду розлігся лопотячий, дрібний шум оплесків і крику, — неначе там зраділи, що це був таки Василь.